

รูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา A Development Model of Phumvanaram Dhamma Retreat Center for Holistic Well Being Based on Buddhist Psychology

ตระกูล พุ่มงาม¹, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง² และ สุวัฒน์ รักขันโท³

Trakoon Phumngam¹, Siriwat Srikrueadong² and Suwatsan Ragkhanto³

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author, Email: ¹phumngam.s13@gmail.com

Retrieved: June 9, 2023; Revised: September 6, 2023; Accepted: September 8, 2023

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา 2) เพื่อพัฒนารูปแบบของศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา และ 3) เพื่อนำเสนอและประเมินรับรองรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่ในการวิจัยศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนาราม ผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวนทั้งสิ้น 19 รูปหรือคน ใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม (Focus Group) วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1. แนวคิดและทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ 1) หลักพุทธธรรมเฉพาะที่สำคัญนำไปสู่การปฏิบัติให้จิตสงบและเกิดพลังสมาธิ 2) แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาที่นำมาใช้ในการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมและผู้นำปฏิบัติธรรม ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาลำดับความต้องการของ มาสโลว์ (Maslow) 3) แนวคิดสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตย์

2. รูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ 1) องค์ประกอบด้านสถานที่ คือ พุทธภูมิสถาปัตยกรรม 2) องค์ประกอบด้านการจัดการอาคารสถานที่ปฏิบัติธรรม 3) องค์ประกอบด้านการจัดการการสอนหลักธรรมและการปฏิบัติธรรม ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน 4) องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมที่สัมพันธ์เกื้อกูลกัน

3. ผลการนำเสนอและประเมินรับรองรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา มีองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรม คือ 1) ผู้สอน ผู้บรรยาย 2) แนวทางที่ใช้ถ่ายทอดในการปฏิบัติ 3) สถานที่ 4) การประชาสัมพันธ์ 5) การสร้างการรับรู้ ความเชื่อมั่นแก่ผู้ปฏิบัติธรรม 6) การสร้างเครือข่าย 7) ระบบการจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรม 8) ความเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ

คำสำคัญ: รูปแบบ; ศูนย์ปฏิบัติธรรม; สุขภาวะองค์รวม; พุทธจิตวิทยา

Abstract

This Article aimed 1) to study the concepts and theories of the development model of the Phumwanaram Meditation Center for holistic well-being based on Buddhist Psychology, 2) to develop the model of Phumwanaram Meditation Center of the holistic well-being based on Buddhist psychology, and 3) to present and assess the development model of the Phumwanaram Meditation Center for holistic well-being based on Buddhist Psychology. The research model is qualitative research. The research area was the Phum Wanaram Meditation Center. A total of 19 key informants or people were selected using purposive sampling. The research tools were in-depth interviews and focus group discussions. The qualitative data was analyzed using content analysis.

The research results were found as follows;

1. The concepts and theories of the development model of the Phumwanaram Meditation Center for holistic well-being based on Buddhist Psychology consisted of 3 elements, including 1) the Buddhist principles leading to peaceful and concentrated mental development, 2) Psychological concept and theory enhancing the meditation practice of Maslow's hierarchy of needs related to the practices in the Phumwanaram Meditation Center for holistic well-being, and 3) architectural and geo-architectural concepts in the Phumwanaram Meditation Center

2. The development model of the Phumwanaram Meditation Center for holistic well-being based on Buddhist Psychology includes four essential knowledge elements, namely, 1) The location component as Buddhist landscape architecture, 2) the management component of the buildings and meditation practice places, and 3) the management component of the teaching of the Buddha's teachings and the practice of Vipassana Meditation, and 4) the management component of the mutually supportive meditation center.

3. The results of the presentation and assessment of the development model of the Phumwanaram Meditation Center of holistic well-being based on Buddhist psychology consisted of essential components leading to the developed meditation center and enhancing meditation practitioners to attain the fruit of practice consisted of 1) Practice masters and instructors, 2) the guidelines, 3) location, 4) Public relations, 5) creating awareness and public trust, 6) building a network, 7) the Meditation Center management system, and 8) being a quality meditation center.

Keywords: Model; Dhamma Retreat Center; Holistic Well Being; Buddhist Psychology

บทนำ

ในสังคมปัจจุบันผู้คนดำรงตนอยู่ในสภาวะที่รุ่มร่าไปด้วยปัญหาต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจที่ฝืดเคือง การหารายได้ยากลำบาก ด้านสังคมที่มีความแตกต่างของความคิดของคนแต่ละรุ่นที่อายุต่างกัน จึงมีทัศนคติที่แตกต่างกัน แม้แต่ในครอบครัวเดียวกัน มีการแก่งแย่งชิงดีเด่นในสังคมรอบตัว สิ่งเหล่านี้ส่งผลรบกวนจิตใจไปสู่ความขัดแย้ง ตั้งแต่หน่วยสังคมเล็ก ๆ อย่างครอบครัวไปจนถึงสังคมที่ใหญ่ระดับชาติ ประชาชนมีสภาวะที่อยู่ในความเครียด ก่อเกิดทุกข์ในใจตลอดเวลา ทำให้ชีวิตขาดความสุขเกิดความทุกข์อยู่ในใจตลอดเวลา จึงก่อให้เกิดปัญหาที่ซับซ้อนในใจจนยากที่จะแก้ไข สังคมจึงมีความวุ่นวายเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ มากมาย

จากการทบทวนองค์ความรู้ด้านพุทธธรรมได้มีการบันทึกเกี่ยวกับเรื่องของความทุกข์ทางใจ (Psychological distress) หรือความทุกข์ (Dukkha) เกิดจากการขาดความเข้าใจในความจริงของธรรมชาติและชีวิตที่ว่าทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ เมื่อคนเราไม่มีความเข้าใจในธรรมชาติและชีวิตการดำเนินชีวิตก็จะเต็มไปด้วยความยึดมั่น ความคาดหวัง ความปรารถนา เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่สมหวังจะเกิดสภาวะจิตใจที่เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราเผชิญกับความเป็นจริงของชีวิต ให้เห็นความจริงของชีวิต คนที่ยอมรับความจริงของชีวิตได้

การปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่จะขัดเกลาลมใจของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ทุกคนฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานในระดับสมณะจะเป็นผู้ที่มีความสงบ มีจิตใจเยือกเย็น มีเมตตากรุณาต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย จึงเป็นการสร้างสันติภาพเบื้องต้นให้เกิดขึ้นในโลก เมื่อใดที่มนุษย์ฝึกปฏิบัติขั้นวิปัสสนาจนเกิดความรู้แจ้งสัจธรรมแล้วจะทำให้เกิดสันติภาพแก่ตนเองอย่างถาวรและสืบเนื่องไปสู่สันติภาพของโลกด้วยเพราะฉะนั้น การปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงเป็นระบบฝึกหัดขัดเกลาลมใจให้มีสมาธิเป็นปกติ รู้เท่าทันโลกและชีวิต กำจัดกิเลสตัณหา อวิชชาให้หมดไป เข้าสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตคือมรรค ผลนิพพานต่อไป (พระมหารุ่งเรือง รกขิตธมโม, 2559)

ในปัจจุบันนี้สำนักปฏิบัติธรรมได้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประสพปัญหาอันเนื่องมาจากการขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพและถูกวิธี มีจำนวนไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนภายหลังมหาเถรสมาคมได้ประกาศใช้ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล พ.ศ. 2546 โดยให้ดำเนินงานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลในรูปแบบคณะกรรมการจากทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน และยังสนับสนุน ส่งเสริมบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถ ทักษะ อุดมการณ์และวิธีการ โดยกรรมการมหาเถรสมาคมร่วมกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้ออกระเบียบในการจัดตั้งให้มีสถานที่ปฏิบัติธรรม มีหลักสูตรการสอนไปในทิศทางเดียวกัน (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551)

ดังนั้น การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีความพร้อมในหลายด้านด้วยกัน คือ ด้านสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านการบริหาร สำนักปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการบริหารทรัพยากรด้านต่าง ๆ ได้แก่ บุคลากร (Man) เงิน (Money) วัสดุ อุปกรณ์ (Material) และการบริหาร (Management) และด้วยกระบวนการบริหารจัดการวิเคราะห์ SWOT เป็นการกำหนดเรื่องหัวข้อ หรือประเด็น (Area) เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง เพราะว่าการกำหนดประเด็นทำให้การวิเคราะห์และประเมินจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาสและอุปสรรคได้ถูกต้อง ขึ้นอยู่กับลักษณะงานหรือลักษณะของโครงการและธรรมชาติของสำนักปฏิบัติธรรมนั้น ๆ (พระครูสุตกิจสารวิมล (สุตใจ โกติริตน์) และสงวน หล้าโพพันธ์, 2562)

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้นนั้น ผู้วิจัยได้เรียนรู้หลักธรรมเพื่อความพ้นทุกข์แล้ว ตระหนักถึงความสำคัญที่ต้องเรียนรู้และฝึกฝนลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาให้สมบูรณ์ สู่จุดหมายปลายทาง คือ ความพ้นทุกข์สิ้นเชิง และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อีกทั้งมีความประสงค์จะถ่ายทอดคำสอนอันประเสริฐหรือแสดงออกให้ผู้อื่นได้เข้าใจ “ศาสตร์แห่งความพ้นทุกข์นี้” และจึงขอโอกาสครั้งนี้ที่จะตอบแทนบุญคุณพระพุทธศาสนา บุญคุณแผ่นดิน ผู้วิจัยมีจิตศรัทธาในการสร้างสถานปฏิบัติธรรม “ศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนาราม” เพื่อเกื้อกูลและส่งเสริมต่อการปฏิบัติธรรมให้ได้ผลอย่างแท้จริง จึงให้ความสำคัญกับเรื่องการออกแบบสถานที่เป็นอย่างสูง โดยนำหลัก สปปายะ 7 มาเพื่อพัฒนาพื้นที่สถานปฏิบัติธรรม

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้สนใจทำการศึกษาวิจัยในประเด็นการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์กรรวมตามแนวพุทธจิตวิทยา การพัฒนารูปแบบของศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์กรรวมตามแนวพุทธจิตวิทยา และการนำเสนอและประเมินรับรองการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์กรรวมตามแนวพุทธจิตวิทยา โดยนำหลักมรรคมีองค์ 8 หลักสปปายะ 7 มาบูรณาการร่วมกับทฤษฎีจิตวิทยาของ Maslow และแนวคิดทางภูมิสถาปัตย์ หลักการบริหารจัดการ การอำนวยความสะดวกสบาย การเข้าถึงการปฏิบัติธรรมได้ง่าย เพื่อพัฒนาสถานปฏิบัติธรรมแห่งนี้ เพื่อให้เป็นสถานปฏิบัติ

ธรรมแห่งการตื่นรู้ทางปัญญา เข้าสู่หนทางการพ้นทุกข์ เป็นศูนย์การเรียนรู้ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรมสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา
2. เพื่อพัฒนารูปแบบของศูนย์ปฏิบัติธรรมสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา
3. เพื่อนำเสนอและประเมินรับรองการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรมสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตผู้ให้ข้อมูลหลัก คัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) การวิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview Research) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา 2) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านจิตวิทยาหรือพุทธจิตวิทยา 3) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพุทธสถาปัตยกรรม 4) ผู้ทรงคุณวุฒิทางการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรม รวมจำนวนทั้งสิ้น 19 รูป/คน ในการสนทนากลุ่ม (Focus Group) แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา 2) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านจิตวิทยาหรือพุทธจิตวิทยา 3) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพุทธสถาปัตยกรรม 4) ผู้ทรงคุณวุฒิทางการพัฒนารูปแบบศูนย์ปฏิบัติธรรม ทั้งสิ้นจำนวน 9 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึก แบบคำถามสนทนากลุ่มย่อย แบบประเมินการรับรองรูปแบบพุทธจิตวิทยา และการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้ในแต่ละระยะของการดำเนินวิจัยมี 3 ขั้นตอน ขั้นตอนที่ 1 สรุปรวบรวมตามประเด็นของวัตถุประสงค์ กรอบแนวคิด ปัญหาของงานวิจัย ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์ ข้อมูลโดยใช้เทคนิคของการวิเคราะห์ ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วย เทคนิคการวิเคราะห์ แต่ละวิธีการขึ้นอยู่กับสาระสำคัญของสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ ขั้นตอนที่ 3 สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อเปลี่ยนข้อมูลดิบจากการดำเนินการวิจัยมาเป็นสารสนเทศการวิจัยเป็นบทสรุปของการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ทำการวิเคราะห์ ด้วยเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data Analysis Technic) โดยการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตาม แนวพุทธจิตวิทยา ผู้วิจัยสรุปผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุข ภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา 2) การพัฒนารูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตาม แนวพุทธจิตวิทยา 3) เพื่อการนำเสนอและประเมินรับรองรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนาราม สร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา

1. ผลการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ 1) หลักพุทธธรรมเฉพาะที่สำคัญนำไปสู่การปฏิบัติให้จิต

สงบและเกิดพลังสมาธิ ได้แก่ หลักอริยสัจ 4 มรรคมรรค 8 ไตรสิกขา 3 การปฏิบัติตามแนวทางสติปัฏฐาน 4 ศรัทธา 5 อินทรีย์ 5 และสัปปายะ 7 หลักธรรมเหล่านี้ คือพื้นฐานของการบรรลุ นิรามิสสุข ซึ่งเป็นสัทธิธรรมอันเที่ยงแท้ ที่จะแก้ทุกข์ของคนเราได้อย่างยั่งยืน 2) แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาที่นำมาใช้ในการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมและผู้มาปฏิบัติธรรม ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาลำดับความต้องการของ มาสโลว์ (Maslow) มาใช้ในการเชื่อมโยงสอดคล้องกับเรื่องที่กำลังดำเนินการในศูนย์ ดังนั้น ในด้านความต้องการของมนุษย์โดยยึดหลักทฤษฎีความต้องการของ มาสโลว์และหลักพุทธธรรมนั้นแสดงให้เห็นว่า มนุษย์ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะ อันเป็นกิเลสสุขที่ต้องการไขว่คว้า ฉะนั้นคือ ความต้องการอันเป็นบ่อเกิดแห่งความสุข 3) แนวคิดสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตย์ ในการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามให้มีความสัปปายะ ประกอบด้วย (1) รูปเคารพหลวงปู่ทวด งานสถาปัตยกรรมสื่อความหมายแห่งศรัทธาในการมีส่วนร่วมของสาธารณชน (2) ภูมิสถาปัตย์ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมภายนอกและสถาปัตยกรรมภายใน (3) พุทธศิลป์พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างเป็นพระประธานในวิหารของศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนาราม

2. ผลการศึกษารูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยาเป็นภาวะที่มีการเชื่อมรวมกันของร่างกายและจิตใจ สะท้อนถึงความเป็นองค์รวมอย่างแท้จริงของสุขภาพที่เกื้อหนุนและเชื่อมโยงกันทั้ง 4 มิติ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย หมายถึงการมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง สุขภาวะทางจิต หมายถึงจิตใจที่เป็นสุข ไม่เครียด มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ สุขภาวะทางสังคม หมายถึงการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีสันติภาพ และสุขภาวะทางปัญญา หมายถึง ความสุขอันประเสริฐที่เกิดจากมีจิตใจสูง เข้าถึงความจริง ลดละ ความเห็นแก่ตัว มุ่งความดีสูงสุด ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ 1) องค์ประกอบด้านสถานที่ คือ พุทธภูมิสถาปัตยกรรม 2) องค์ประกอบด้านการจัดการอาคารสถานที่ปฏิบัติธรรม 3) องค์ประกอบด้านการจัดการการสอนหลักธรรมและการปฏิบัติธรรม ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน 4) องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมที่สัมพันธ์เกื้อกูลกัน ดังนั้น ประเด็นหลักพุทธธรรมและหลักจิตวิทยาที่กลมกลืนกันและมีผลต่อสุขภาวะองค์รวม สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ เป็นสภาวะที่มีการเชื่อมรวมกันของร่างกายและจิตใจ สะท้อนถึงความเป็นองค์รวมอย่างแท้จริงของสุขภาพที่เกื้อหนุนและเชื่อมโยงกันทั้ง 4 มิติ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม และสุขภาวะทางปัญญา

3. ผลการนำเสนอและประเมินรับรองรูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพุ่มนารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยาที่นำเสนอและรับรองมีองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมและผู้ปฏิบัติธรรมได้เข้าถึงธรรมได้ดี คือ 1) ผู้สอน ผู้บรรยาย 2) แนวทางที่ใช้ถ่ายทอดในการปฏิบัติ คือ แนวทางของสติปัฏฐาน 4 3) สถานที่ บรรยายภาค ความสัปปายะ 4) การประชาสัมพันธ์ การรับรู้ ระบบการสื่อสารที่ดีร่วมสมัย 5) การสร้างการรับรู้ การสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาชน 6) การสร้างเครือข่ายในการส่งต่อการปฏิบัติธรรมระดับที่สูงขึ้น 7) ระบบการจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมที่ส่งเสริมความเป็นสัปปายะทางกาย และสัปปายะทางจิตสำหรับผู้มาปฏิบัติธรรม โดยใช้หลักสัปปายะ 7 เป็นฐานในการบริหารจัดการ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดความร่มเย็น 8) ความเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ มีคุณค่า และมีคุณประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนและสังคม สามารถสร้างคุณประโยชน์ทางสังคมได้ สามารถสร้างงานให้เกิดกับชุมชนได้ และต้องตอบโจทย์ของวัตถุประสงค์ ช่วยให้ผู้ใช้เข้ามาเรียนรู้เกิดภาวะสุขภาพองค์รวมทางกายและทางใจ โดยวัดคุณค่าได้จากความยั่งยืน จึงสรุปได้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้ผู้พัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมและผู้ปฏิบัติธรรมได้เข้าถึงธรรมได้ดี ได้แก่ 1) ผู้สอนผู้บรรยาย 2) แนวทางที่ใช้ถ่ายทอดในการปฏิบัติ ใช้วิธีการของสติปัฏฐาน 4 เป็นหลัก 3) เรื่องสถานที่บรรยายภาค ความสัปปายะ 4) เรื่องของการประชาสัมพันธ์ การรับรู้ มีการระบบการสื่อสารที่ดี 5) การสร้างการรับรู้ การสร้างความเชื่อมั่นของประชาชน 6) การสร้างเครือข่ายในการส่งต่อการปฏิบัติธรรมระดับที่สูงขึ้น 7) ระบบการจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมที่ส่งเสริมความเป็นสัปปายะ ทางกาย และสัปปายะทางจิตสำหรับผู้มาปฏิบัติธรรม 8) ความเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ มีคุณค่าและมีคุณประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนและสังคม

อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยขอเสนอการอภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีรูปแบบการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมพุมานารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยา ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ 1) หลักพุทธธรรมเฉพาะที่สำคัญนำสู่การปฏิบัติให้จิตสงบและเกิดพลังสมาธิ ได้แก่ หลักอริยสัจ 4 มรรคมีองค์ 8 ไตรสิกขา และการปฏิบัติตามแนวทางสติปัฏฐาน 4 2) แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาที่นำมาใช้ในการการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมและผู้มาปฏิบัติธรรม ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎีจิตวิทยาลำดับความต้องการของ มาสโลว์ (Maslow) มาใช้ในการ เชื่อมโยงสอดคล้องกับเรื่องที่ทำเนิการในศูนย 3) แนวคิดสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตย์ ในการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมพุมานารามให้มีความสัปปายะ ประกอบด้วย (1) รูปเคารพหลวงปู่ทวด งานสถาปัตยกรรมสื่อความหมายแห่งศรัทธาในการมีส่วนร่วมของสาธาณชน (2) ภูมิสถาปัตย์ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมภายนอกและสถาปัตยกรรมภายใน โดยการจัดสถานที่ให้ร่มรื่น มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง มีป้ายคติธรรมคำสอนติดตามต่าง ๆ มีพระพุทธรูปและรูปเหมือนพระเกจิ อยู่ทั้งภายในภายนอกอาคาร (3) พุทธศิลป์พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างเป็นพระประธานในวิหารของศูนยปฏิบัติธรรมพุมานาราม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูโสภณพุทธารักษ์และคณะ (2560) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักสัปปายะเพื่อพัฒนาครุสมาธิ รุ่น 7 สถาบันพลังจิตตานุภาพ สาขา 73 วัดพระงาม จังหวัดตรัง” พบว่าหลักสัปปายะคือการสร้าง สภาพปัจจัยที่เอื้อต่อการศึกษาปฏิบัติ เอื้อต่อการเป็นอยู่ที่ดีและการพัฒนาครุสมาธิให้ได้ผลดี หลักสัปปายะมี 7 อย่าง คือ อาวาส สถานที่อยู่ โคจรที่บิณฑบาตหรือแหล่งอาหารภัสสะเรื่องพุทศุยที่ส่งเสริมการปฏิบัติ บุคคลผู้ที่อยู่ใกล้แล้วจิตผ่องใสสงบมั่นคง โภชนะอาหาร อุตุอุณหภูมิ สภาพแวดล้อม และอิริยาบถ เพื่อให้สะดวกและเหมาะสมแก่การปฏิบัติการเรียนรู้ครุสมาธิให้ได้ผล การประยุกต์หลักสัปปายะ มาใช้ในหลักสูตรครุสมาธิส่งผลต่อการพัฒนาผู้เรียนได้ดีขึ้นเจริญก้าวหน้า ต่อการเรียนรู้หลักสูตรครุสมาธิ

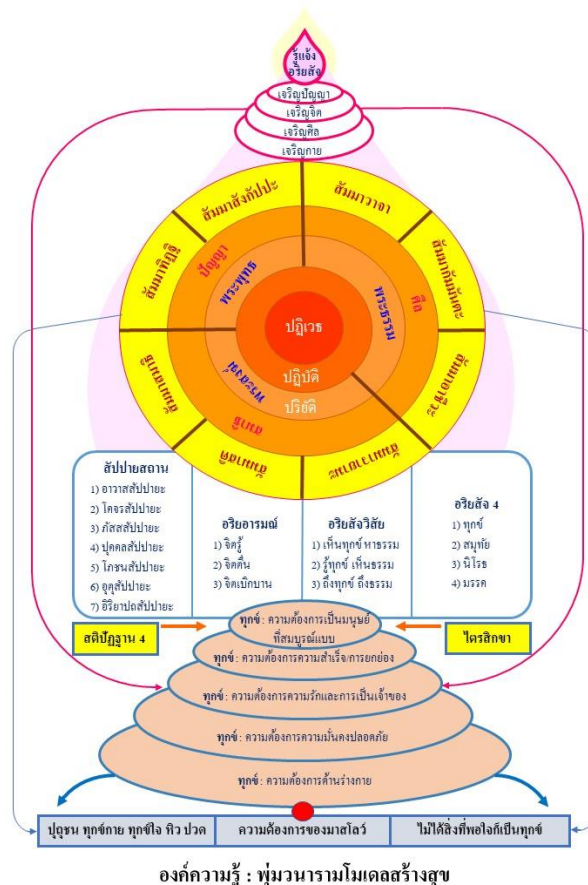
2. รูปแบบการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมพุมานารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยาเป็นภาวะที่มีการเชื่อมรวมกันของร่างกายและจิตใจ สะท้อนถึงความเป็นองค์รวมอย่างแท้จริงของสุขภาพที่เกื้อหนุนและเชื่อมโยงกันทั้ง 4 มิติ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย หมายถึงการมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง สุขภาวะทางจิต หมายถึงจิตใจที่เป็นสุข ไม่เครียด มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ สุขภาวะทางสังคม หมายถึงการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีสันติภาพ และสุขภาวะทางปัญญา หมายถึง ความสุขอันประเสริฐที่เกิดจากมีจิตใจสูง เข้าถึงความจริง ลดละความเห็นแก่ตัว มุ่งความดีสูงสุด ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ 1) องค์ประกอบด้านสถานที่ คือ พุทธภูมิสถาปัตยกรรม 2) องค์ประกอบด้านการจัดการอาคารสถานที่ปฏิบัติธรรม 3) องค์ประกอบด้านการจัดการการสอนหลักธรรมและการปฏิบัติธรรม ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน 4) องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการศูนยปฏิบัติธรรมที่สัมพันธ์เกื้อกูลกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาจินตวัฒน์ จารุขพัฒโน (วิจารณ์ปรีชา) (2562) ศึกษา รูปแบบการพัฒนาการบริหารวัดสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส จังหวัดสิงห์บุรี พบว่า รูปแบบการพัฒนาการบริหารวัดสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส จังหวัดสิงห์บุรี คือ 1) ด้านสะสาง มีแปลนวัด แผนผัง ระบุการใช้ ประโยชน์พื้นที่ แบ่งพื้นที่เป็น สังฆาวาส และ พุทธาวาส ถนนทางเข้าและถนนภายในวัด สะอาด สวยงาม ไม่มีสิ่งปฏิกูล อยู่ในสภาพที่สามารถใช้การได้สะดวก และปลอดภัย 2) ด้านสะดวง สะดวงใน การติดต่อ ที่จอดรถ การขึ้นลง ป้ายบอกทาง ชัดเจน 3) ด้านสะอาด มีไม้ยืนต้น (เน้นต้นไม้ในประวัติพระพุทธศาสนา) ให้ความร่มรื่น เย็น สบาย อย่างเพียงพอและเหมาะสม 4) ด้านสุขลักษณะ โถงน้ำหรือภาชนะกักเก็บน้ำดื่ม น้ำใช้ มีจำนวนเพียงพอ สะอาด จัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบ มีฝาปิดมิดชิดถูกหลักสุขอนามัย 5) ด้านสร้างนิสัย ดูแลอาคาร เสนาสนะที่ไม่ได้ใช้งานแต่รื้อถอนไม่ได้ หรือยังไม่ได้ซื้อถอน ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่รกรุงรัง เกะกะ บริเวณโดยรวมมีความสงบสุข ร่มเย็น น่าเลื่อมใสศรัทธา ไม่มีเสียงดังรบกวน ไม่มีกลิ่นเหม็น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม

3. ผลการนำเสนอและประเมินรับรองรูปแบบการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมพุมานารามสร้างสุขภาวะองค์รวมตามแนวพุทธจิตวิทยาที่นำเสนอและรับรองมีองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาศูนยปฏิบัติธรรมและ

ผู้ปฏิบัติธรรมได้เข้าถึงธรรมได้ดี คือ 1) ผู้สอน ผู้บรรยาย 2) แนวทางที่ใช้ถ่ายทอดในการปฏิบัติ คือ แนวทางของสติปัฏฐาน 4 3) สถานที่ บรรยายภาส ความเป็นสปปายะ 4) การประชาสัมพันธ์ การรับรู้ ระบบการสื่อสารที่ดีร่วมสมัย 5) การสร้างการรับรู้ การสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาชน 6) การสร้างเครือข่ายในการส่งต่อการปฏิบัติธรรมระดับที่สูงขึ้น 7) ระบบการจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมที่ส่งเสริมความเป็นสปปายะทางกาย และสปปายะทางจิตสำหรับผู้มาปฏิบัติธรรม โดยใช้หลักสปปายะ 7 เป็นฐานในการบริหารจัดการ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดความร่มเย็น 8) ความเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ มีคุณค่า และมีคุณประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชนและสังคม สามารถสร้างคุณประโยชน์ทางสังคมได้ สามารถสร้างงานให้เกิดกับชุมชนได้ และต้องตอบโจทย์ของวัตถุประสงค์ ช่วยให้ผู้เข้ามาเรียนรู้เกิดภาวะสุขภาพองค์รวมทางกายและทางใจ โดยวัดคุณค่าได้จากความยั่งยืน ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระลิติต ทินนปญโญ (เมืองจันทร์) (2563) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการสปปายะในสำนักปฏิบัติธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมวัดหนองป่าพง มีการจัดการสปปายะครบทั้ง 7 อย่าง สภาพทั่วไปของสำนักมีป่าไม้ที่รื่นรมย์ เงียบสงบ สะอาด อาหาร กัลยาณมิตรดี สะอาดถูกสุขอนามัยพร้อมเหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม สำนักปฏิบัติธรรมวัดหนองเชียงทูนการ จัดการสปปายะค่อนข้างดีอวาสสปปายะมีมากพอให้ผู้ปฏิบัติได้ใช้สอย โจร ผัสสะ โภชน อิริยปถ สะดวก สำหรับอุตุสปปายะ ร้อนหนาวตามฤดูในประเทศไทย ส่วนบุคคลสปปายะท่านเจ้าสำนักคือ พระครูศาสนกิจวิมล ท่านเป็นผู้จัดการสปปายะเป็นผู้สอบอารมณ์ และเป็นกัลยาณมิตรท่านทำอยู่รูปเดียว มีผู้ช่วยด้านการปรุงอาหารและขัยานพาหนะขนส่งที่เป็นญาติธรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมพืมนารามสร้างสุขภาวะองค์กรตามแนวพุทธจิตวิทยา ผู้วิจัยได้ออกค้นคว้าความรู้ใหม่โดยนำเสนอ พืมนารามโมเดล (ตระกุล พืงาม) ดังนี้

เพราะคนเรานั้น นอกจากจะเป็นทุกข์อันเนื่องมาจากความเป็นไปของชีวิตตามสภาพที่ควรจะเป็น กล่าวคือ การเกิด แก่ เจ็บ ตายในชีวิต นอกจากนั้นการต้องการสิ่งพื้นฐานในชีวิตเพื่อการอยู่รอดแล้ว คนเรานั้น มีความเครียด มีความทุกข์จากการแก่งแย่ง การขาดคุณธรรมจริยธรรมอันดี จึงเป็นเหตุให้เกิดการแก่งแย่งเพื่อผลประโยชน์ของตนเองมากเกินไป จึงเกิดความทุกข์จากการได้ในสิ่งที่ไม่ปรารถนา ไม่ได้ในสิ่งที่ต้องการ ต่าง ๆ นานา อันเกิดขึ้นได้ตามทฤษฎีความต้องการพื้นฐาน 5 ชั้น ของมาสโลว์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นทุกข์ทางใจ จึงเป็นสิ่งที่ยากต่อการเยียวยา เพราะคนเรานั้นเต็มไปด้วย อคติ ตัณหา อุปาทาน พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ในอริยสัจ 4 ประการคือ รู้ทุกข์ ว่าคืออะไร ทุกข์นั้นเกิดขึ้นได้จากสาเหตุอะไร และสามารถดับทุกข์นั้นได้ด้วยวิธีไหน (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) นั่นจึงเป็น สาเหตุให้เราต้องหมั่นปฏิบัติตนตามอริยมรรคมีองค์ 8 ตามข้อที่ 4 ของอริยสัจ 4 เพื่อให้จิตเรานั้นเข้มแข็ง เข้าถึงอริยะอารมณ์ จิตจึงตื่นรู้ เบิกบาน เข้าใจในความเป็นไปของโลก เข้าใจในความเป็นธรรมตาของโลก

การปฏิบัติตนตามวิธีแห่งมรรคมีองค์ 8 นั้นจะก่อให้เกิด การศึกษาเรียนรู้หลักธรรมอันประเสริฐขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ อันเป็นปัญญา ที่สว่างไสว ที่เป็นอุเบกขา จึงเกิดการรักษาศีล อันเป็นสิ่งที่ควบคุม กาย วาจา ใจ การดำเนินชีวิตด้วยความสะอาดผ่องใส ด้วยสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และ สัมมาอาชีวะ จากนั้น มุ่งเข้าสู่ การมีความเพียร เพื่อการตั้งสติมั่น เพื่อการมีสมาธิ ที่ก่อให้เกิดปัญญา เพื่อเข้าถึงซึ่ง ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาอันผ่องใส

การปฏิบัติตนตามมรรคมีองค์ 8 นั้น เพื่อเป็นการเข้าถึง ภาวนา 4 ประกอบด้วย 1. เป็นการฝึกการควบคุมกาย หรืออายตนะทั้ง 6 ให้อยู่ในกุศลธรรม ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรียทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ 2. ฝึกการเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน 3. ฝึกการเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น 4. ฝึกการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิต ตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาสู่การเป็นภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา

ซึ่งทั้งสิ้นทั้งปวงนั้น คือการที่เราได้เข้าถึงปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ โดยพร้อมมูลนั่นคือ การรู้แจ้งในอริยสัจ 4 ประการ ด้วยพื้นฐานของการปฏิบัติตนตามมรรคมีองค์ 8 ก่อนที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้ นั้น พระองค์ได้เลือกสถานที่ที่เหมาะสม ที่เอื้อต่อการบรรลุธรรมอันประเสริฐ พระองค์ทรงเลือกประทับ ณ ใต้ต้นโพธิ์ที่ร่มรื่น ด้านหลังเป็นพนา ด้านหน้าคือแม่น้ำเนรัญชรา นี่เองจึงเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงเรียกว่า สัปายะ

ข้อเสนอแนะ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. การใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรนำองค์ความรู้ที่ได้จากการ วิจัยไปปรับใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ กลยุทธ์ หรือแนวทางเกี่ยวกับการ บริหารจัดการศูนย์ปฏิบัติธรรมทั่วประเทศ นอกจากนี้ควรนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงสาธารณะ เช่น นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนและสังคม ทำให้คุณภาพชีวิตเกิดสุขภาวะองค์กรรวมทั้งดี สุขกาย สุขใจ

2. การใช้ประโยชน์ในเชิงการบริหาร การใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยเพื่อประกอบการ ตัดสินใจวางแผนในการบริหารงานด้านต่าง ๆ ด้วยหลักการบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 ของผู้บริหารศูนย์ฯ ในการ พัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนางาน เช่น การจัดโครงการปฏิบัติธรรมในรูปแบบทางสื่อ ต่าง ๆ บริหารจัดการให้เกิด soft

power ก่อให้เกิดความสุขทางกาย ทางใจ เป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ การวางแผนการประสานงานกันระหว่างหน่วยงาน คือ ศูนย์ปฏิบัติ ธรรม หน่วยงานราชการ โรงเรียน และชุมชน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะ “บวรส.” มีการ วางแผนระยะสั้น ระยะยาว เพื่อให้ศูนย์ปฏิบัติธรรมมีความยั่งยืนด้วยศรัทธา

3. การใช้ประโยชน์ในเชิงการปฏิบัติ ผลการวิจัยสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทาง ในการพัฒนาหรือปรับปรุงการบริหารจัดการ ภายในศูนย์มีประสิทธิภาพหรือประสิทธิผลให้มาก ยิ่งขึ้น ข้อค้นพบจากการวิจัยใหม่ ๆ จะช่วยให้บุคลากรมีความรู้ความเข้าใจและความชำนาญในการ ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องได้ดียิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรขยายหรือพัฒนาต่อยอดการวิจัยเกี่ยวกับการทำสื่อประชาสัมพันธ์ ให้ศูนย์เป็นที่รู้จักทั่วโลก โดยการใช้โซเชียลมีเดีย จัดกิจกรรมธรรมะหรือออนไลน์ได้ ใช้โซเชียลมีเดีย เช่น ใช้เฟสบุ๊ก ทวิตเตอร์ อินสตาแกรม ไลน์แอด ดิจตอล สามารถสื่อสารหลักธรรมคำสอนได้จากศูนย์ มีการสื่อสารให้คนภายนอกเกิดความมั่นใจให้คนภายในเกิดความศรัทธาและการพัฒนาวิธีการดำเนินการวิจัยที่เหมาะสมและหลากหลายในการวิจัยครั้งต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- พระมหารุ่งเรือง รักจิตธัมโม. (2556). *ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน : ศึกษากรณีเยาวชนผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมสวนเวฬุวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระครูสุตกิจสารวิมล (สุดใจ โกติรัตน์) และสงวน หล้าโพทนัน. (2562). การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมเชิงพุทธบูรณาการ. *Journal of Buddhist Education and Research : JBER*, 5(2), 109.
- พระครูโสภณพุทธารักษ์ (ธมฺมโร) และคณะ. (2560). *การประยุกต์หลักสัปปายะ 7 เพื่อพัฒนาครูสมาธิรุ่น 39 สถาบันพลังจิตตานุภาพ สาขา 73 วัดพระงาม จังหวัดตรัง* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาจินตวัฒน์ จารุพัฒโน (วิจารณ์ปรีชา). (2562). *รูปแบบการพัฒนาการบริหารวัดสร้างสุขด้วยกิจกรรม 5 ส จังหวัดสิงห์บุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระลิขิต ทินนปญโญ (เมืองจันทร์). (2560). *รูปแบบการจัดการสัปปายะในสำนักปฏิบัติธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 13 (ฉบับพิเศษ), 43.
- พระมหาเสงี่ยม สุวโจ (มณีวงศ์). (2562). *รูปแบบการพัฒนาวัดสร้างสุขด้วยสัปปายะตามแนวพุทธจิตวิทยา* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภคชาติ เตชะอำนวยวิทย์. (2565). การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่เอื้อให้เกิดความสัปปายะเพื่อนำไปออกแบบวัดป่าวิมุตตยาลัย. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 12, 17.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2551). *คู่มือปฏิบัติงานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.